

עיונים לפרשת חקת עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

האם לכל המצוות יש טעם?

הרב ש"י לוי

המצוות יש טעם. ואכן, נקט שיטה זו בספר מורה נבוכים באופן מעשי, והוא טורח לבאר את טעמי רוב המצוות.

הרב קוק מסביר את חשיבות לימוד טעמי המצוות:

"ענייני המצוות... מעוררין בנפש את האהבה העליונה [לקב"ה]... וכשמשכילים בשכל טוב עד כמה המצוות נחמדות הן, והלב מתעורר לאהבתן, עד שהידיים וכלי המעשה מתעוררות לעשותן".

כשאדם לומד את טעמי המצוות הוא פוגש את הטוב והתועלת שיש בכל מצווה. הבנה זו מעוררת את האדם לאהבת המצוות ונותנת לו כח ורצון לקיימן.

ואולם לכאורה יש מקורות מפורשים, שמהם אפשר ללמוד שאין טעם שכלי למצוות:

"אמר רבי ביסנא בשם רבי חייא: כל מה שאסר הקדוש ברוך הוא בבהמה התיר בחיה, וכל מה שאסר בחיה התיר בעוף, ואת שאסר בעוף התיר בדג, כיצד: אסר חֶלֶב בבהמה, התיר חלב חיה, אסר גיד הנשה בחיה והתיר אותה בעוף, אסר בעוף הדם, התיר אותה בדג. וכל כך למה? כדי שיתן שכר טוב לישראל שמשמרין את המצוות... וכי מה איכפת לו להקב"ה בין ששוחט את הבהמה ואוכל או אם נוחר [הריגת הבהמה באופן אחר משחיטה] ואוכל, כלום אתה מועילו או כלום אתה מזיקו? או מה איכפת לו בין אוכל טהורות לאוכל נבלות? הא לא נתנו המצוות אלא לצרף [לזכך] בהן את הבריות וישראל"¹.

מדברי המדרש נראה לכאורה, שחלק מן המצוות גזר הקב"ה באופן שרירותי בלא טעם. לדוגמה: אסר חֶלֶב בבהמות והתירו בשאר המינים. וכן לא היה אכפת לקב"ה אם אדם ישחט את הבהמה או יהרוג אותה

"זאת חֻקַּת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאמֹר: דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֵיהֶם פֶּרֶה אֲדָמָה" (במדבר יט, ב).

מפרשתנו עולה העיסוק באחת הסוגיות האמוניות המרכזיות - סוגיית הדרישה של טעמי המצוות. האם המצוות הינן גזרות אלוקיות בלא טעם שכלי, או שיש לכל מצווה טעם וסיבה?

נוסף על כך, אם ההנחה היא שיש לכל המצוות סיבה שכלית, כיצד נוכל באמת לדעת מה הסיבה שאליה התכוון הקב"ה?

הרמב"ם במורה נבוכים² כותב שחכמים נחלקו בעניין זה:

"כשם שנחלקו בעלי העיון מבני התורה... כן נחלקו אותה מחלוקת עצמה בציוויים שצוינו. כי יש מי שאינו מבקש לזאת טעם כלל ואומר שהמצוות כולן באות בעקבות חֶפֶץ בלבד.

ויש מי שאומר שכל צו ואיסור מהן באים בעקבות חכמה ומכוונת בהם תכלית כלשהי, ושכלל המצוות יש טעמים, ובשל תועלת כלשהי נצטוונו בהן. לכולם יש טעם ואין אנו יודעים את בחינת החוכמה בזאת".

השיטה הראשונה טוענת שהמצוות הן גזרות אלוקיות, ולכן אין טעם לדרוש את טעמי המצוות³. לעומתה השיטה השנייה טוענת שכלל המצוות יש טעם וסיבה. את טעמי רוב המצוות אפשר להבין ולהסביר, אך יש מצוות שאף על פי שיש להן טעם, קצרה בינתנו מלהבינו. דוגמה למצווה שאיננו יכולים להבין את טעמה היא מצות פרה אדומה, שבה הכריזה התורה שזו היא "חוקה" ולא נוכל להבין טעמה. וכן שלמה המלך ידע את כל טעמי המצוות חוץ מטעמה של פרה אדומה.

בהמשך דבריו, הרמב"ם כותב שהוא סובר כשיטה שלכל

1. ג. כו.

2. כעין זה כתב הטור ביו"ד קפא "ואין צריכים לבקש טעם למצוות, כי מצות מלך הם עלינו אף לא

נדע טעמן".

3. הרב קוק שמונה קבצים א, תלא.

כדי ליישב את שיטתו, הרמב"ם מסביר שהמחלוקת בדבר טעמי המצוות הייתה גם בימי חז"ל. ואכן גמרא זו נוקטת כשיטה שהמצוות הן גזירות ה' ואין להן טעם שכלי, אך הרמב"ם כאמור נוקט כשיטה השנייה.

לפי זה, אפשר היה להניח שהרמב"ם יזכיר את הטעם הראשון של הגמרא ("מטיל קנאה במעשה בראשית") בהביאו את ההלכה "האומר על קן ציפור יגיעו רחמין - משתקין אותו". ואולם באופן תמוה, הרמב"ם בוחר להזכיר בפסיקתו דווקא את הטעם שאותו דחה! וכך הרמב"ם¹⁰ פוסק:

"כל האומר בתחנונים: מי שריחם על קן ציפור שלא יקח האם על הבנים או שלא ישחט אותו ואת בנו ביום אחד - ירחם עלינו, וכיוצא בעניין זה - משתקין אותו. מפני שמצוות אלו גזרת הכתוב הן ואינם רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא התיר לנו שחיטה כל עיקר."

כדי ליישב את דברי הרמב"ם נשים לב שהרמב"ם הוסיף מילה שלא כתובה בגמרא - "בתחנונים". כלומר, לפי הרמב"ם יש איסור להגיד זאת רק במהלך התפילה¹¹. ואולם כשאדם אינו מתפלל, אין שום בעיה בכך. לפי זה מבאר תוספות יום טוב¹² את שיטת הרמב"ם:

"כתב הרמב"ם, וזה לשון רש"י האומר - בתפלתו וכו'. וטעמייהו דוקא בתפלה שכשאומר בתפלה, מחליט הדבר, ולהכי משתקין אותו. מה שאין כן דרך דרש או פשט."

תוספות יום טוב סולל בשבילנו את הדרך שבה ראוי לעסוק בטעמי המצוות, ובכך גם מתיישבים דברי הרמב"ם: אין כל מניעה להציע טעם למצוות בתור סברה אפשרית, וכך עשה הרמב"ם בספרו מורה נבוכים. ואולם חל איסור לתת טעם מוחלט למצווה, כיוון שאיננו יכולים לדעת מה היה הטעם שבגללו ציווה הקב"ה את המצווה. כשאדם מתפלל הוא אומר דברים מוחלטים, כגון שהקב"ה הוא "הא-ל הגדול הגיבור והנורא". לכן דווקא כשאומר במהלך תפילתו "על קן ציפור יגיעו רחמין" - משתקים אותו, כיוון שקובע שכוונת הקב"ה במצוות שילוח הקן ללמדנו לנהוג ברחמים¹³.

לפי זה מובן שאין סתירה בין קביעת הרמב"ם שיש טעמים למצוות וראוי לעסוק בהם ובין דבריו במשנה תורה האוסרים לקבוע את הטעם המוחלט בעבורו ציווה ה' את המצוות.

באופן אחר. לפי המדרש הסיבה לגזרות אלה היא אך ורק כדי לתת שכר לישראל המקיימים את התורה, ולא משום טעם שכלי כזה או אחר.

הרמב"ם⁵ מזכיר את דברי המדרש, ומבאר שאין מכך קושייה לשיטתו:

"שלכל המצוות יש בהכרח טעם, והציווי עליהן ניתן לתועלת כלשהי. ואילו הפרטים שלהן הם אשר עליהם נאמר שהם בגלל הציווי בלבד. פני תועלת אחת צוה בה, אבל חלקיה הם אשר נאמר בהם שהם למצוה לבד... לדעתי, כל מי שיתעסק במתן טעמים למשהו מפרטים אלה הוזה הזיה ממושכת... מי שמדמה של(פרטים) אלה אפשר לתת טעמים רחוק מן האמת כמי שמדמה שלמצוה בכללותה אין תועלת מציאותית."

הרמב"ם מלמד אותנו כלל יסודי בשיטתו. לכל מצווה בכללה יש טעם, אך לפרטי המצווה אין טעם. למשל: התורה התירה לנו לאכול בשר כיוון שזה צורך קיומי לאדם וציוותה להמית את החיה לפני האכילה. לפרט הטכני, שצריך להרוג אותה דווקא בשחיטה ולא באופן אחר - אין טעם.

דוגמה נוספת לכך היא הקרבת הקרבנות. הרמב"ם מבאר את טעמים הכללי במורה נבוכים⁴, אך לפרטי המצווה, שקרבן אחד בא דווקא מן צאן ואחר מן הבהמות - אין טעם.

קושייה נוספת על השיטה שלכל המצוות יש טעמים מתעוררת מדברי הגמרא⁷. במסכת ברכות אומרת המשנה ש"האומר על קן צפור יגיעו רחמין... משתקין אותו". ומבארת הגמרא את הסיבות לכך:

א. אדם האומר זאת "מטיל קנאה במעשה בראשית", כיוון שמדבריו עולה שהקב"ה ריחם כביכול רק על הציפורים ולא על שאר המינים בכך שציווה על מצות שילוח הקן.

ב. "מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואיננו אלא גזרות". היינו, האומר שהקב"ה ציווה את שילוח הקן מתוך רחמנות, משתיקים אותו. זאת כיוון שהוא מעוות את כוונת הקב"ה שנתן את המצוות כגזרות על עם ישראל, כדי להודיע שהם עבדיו ושומרי מצוותיו⁸.

אם כן, עולה מהגמרא בפירוש שחלק מהמצוות הן גזרות אלוקיות בלא טעם!

ומסביר מדוע אין להקשות על דבריו מהגמרא הנ"ל.

10. רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים ט, ז.

11. וכן עולה מפירוש רש"י בברכות לג, ב שכתב: "האומר - בתפילתו".

12. ברכות ה, ג.

13. כעין זה כתב הרב צבי יהודה בהקדמתו לעולת ראיה עמוד י במהדורה הישנה.

4. מדרש תנחומא פרשת שמיני סימן ח.

5. מורה נבוכים שם.

6. ג, מו.

7. ברכות לג, ב.

8. ע"פ רש"י על הגמרא.

9. מורה נבוכים, ג, מח. הרמב"ם שם כתב שטעם מצוות שילוח הקן היא לתנן אונתו למידת הרחמים.